

Suomalaisen lastensuojelun aatepohjan ja oppihistorian jäljillä

Susanna Hoikkala

Juha Hämäläinen 2007. Lastensuojelun kehityslinjoja. Tutkimus Suomen lastensuojelun aatepohjasta ja oppihistoriasta. Kuopio: Snellman-instituutti. 523 s. + 43 liitesivua.

Professori Juha Hämäläinen on tarttunut haastavaan tehtävään: kokonaiskuvan rakentamiseen suomalaisen lastensuojelun ajatteluperustan muotoutumisesta, sen moninaisesta aate- ja oppihistoriasta. Teoksessaan hän nivoo yhteen lastensuojelun syntyyn vaikuttaneita aatteellisia, opillisia, käsitteellisiä, tieteenteoreettisia, arvosidonnaisia, poliittisia sekä yhteiskunnallisessa kehityksessä yleensä vaikuttaneita säikeitä. (S. 13.) Kuten tästä monitahoisuudesta arvata saattaa, tuloksena on massiivinen, noin 550 sivun mittainen, ja monissa eri keskusteluissa samanaikaisesti liikkuva kirja. Kokonaisuutta Hämäläinen höyryttää lisäksi henkilöhistoriallisella ulottuvuudella ja lastensuojelujärjestöjä jäsentelemällä, jotka elävöittävät kirjaa mukavalla tavalla.

Ajallisesti tutkimus kattaa noin kaksi vuosisataa: lastensuojelun synnystä ja varhaisvaiheista – ajalta ennen 1850-lukua – tämän vuosituhannen alkuun. Varsinaisen lastensuojelun käsitteen vakiintumisen Hämäläinen paikantaa itsenäistymisen alkuvuosiin, jolloin se muodostui ”turvattomien ja pahantapaisten lasten auttamiseen suuntautuvaan toimintaan viittaavaksi yläkäsitteeksi” (liite 1, s. 20). Tutkimuksen keskeisinä lähteinä toimivat lastensuojelua sääntelevät lait, asetukset ja komiteamietinnöt sekä alan erityisjulkaisut, oppi- ja tutkimuskirjallisuus. Aineiston tulkintatyötä Hämäläinen toteaa tehneensä ”yleisen yhteiskuntakehityksen näkökulmasta huomioiden lastensuojelun ajatuksellisen kehityksen kannalta olennaiset taloudelliset, poliittiset, sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät” (liite 1, s. 9–10). Tutkimuksen teoreettis-metodologisia kysymyksiä on esitelty erillisessä liiteluvussa, johon tutustumista suosittelen lämpimästi ennen varsinaisiin empiirisiin lukuihin uppoutumista. Se selkiyttää Hämäläisen tutkimuksen tekemisen tapaa. Itselleni kokonaisuus aukesi paremmin vasta liitteen lukemisen jälkeen. Ensimmäisellä lukukerralla huomasin nimittäin pysähtyväni paikoitellen ihmettelemään lähdeaineistoa sekä lähteiden käytön logiikkaa ja merkitystä erilaisten päätelmien tekemisessä.

Rakenteellisesti kirjassa on johdannon ja yhteenvetoluvun lisäksi kuusi kronologisesti etenevää ja keskeisten yhteiskunnallisten murroskohtien mukaan jaksotettua lukua. Sivumääräisesti eniten tilaa saavat varsinaisista luvuista toinen ja kolmas, joissa tarkastellaan lastensuojelun kehittymistä aikavälillä 1850–1939. Liiteluvuista löytyy myös tutkimuksen keskeisiä osa-alueita kokoavasti ja selkiennyttävästi esittävä nelisivuinen taulukkomuotoinen jäsenitys. Niissä tiivistyvät niin lastensuojelujärjestelmän ja sen oppiperustan kuin yhteiskunnallisen toimintaympäristön ja yhteiskunnallis-aatteellisen sisällön rakentuminen aikakausittain. Tähänkin liitteeseen tutustumista suosittelen, koska se helpottaa huomattavasti kokonaisuuden kiteyttämistä.

Hämäläinen esittää lastensuojelun aatehistorian juuriksi uskonnollisen, humanistisen ja sosiaalitieteellisen tradition (s. 468–471). Viimemainittuun hän sisällyttää niin yhteiskuntatieteellisen lapsitutkimuksen eri aaltoineen kuin ”alan kehittämiseksi relevantin kasvatus-, oikeus-, hallinto- ja terveystieteellisen tutkimuksen” (s. 469). Hän päätyy lopputulokseksi esittämään, että lastensuojelun aatepohja ja oppiperusta on moninainen erilaisine tieteen-teoreettisine, poliittisine ja maailmankatsomuksellisine jännitteineen (s. 471). Tästä huolimatta siinä on tiettyä pyrkimystä ”lastensuojeluerityisyyteen”. Kirja on kaikessa runsaudessaan niin laaja, että sille oikeutta tekevä lyhyt tarkastelu on miltei mahdotonta. Nostan esille vain joitakin keskeisiä teemoja, jotka Hämäläinen liittää erityisesti lastensuojelun aatteellisen sisällön muotoutumiseen (kootusti liitteessä 5, s. 3–4).

Lastensuojelun aatteellisesta sisällöstä autonomian ajalta modernin murrokseen

Hämäläinen lähtee liikkeelle tarkastelemalla lastensuojelun ituja, varhaisvaiheita ja ”tietoisuuden heräämistä” (s. 17) lasten suojelemisen tarpeesta kahdessa ensimmäisessä kappaleessa (ajallisesti ennen vuotta 1917). Varhaiset lastensuojelulliset toimet miellettiin ensisijaisesti kasvatukselliseksi, minkä takia yhteys kansakoululaitoksen kehittymisen ja sen piirissä vaikuttaneiden – lähinnä kasvatusteoreettisten – aatteiden kanssa oli merkittävä (s. 72). Pedagoginen näkökulma ei kuitenkaan vakiinnuttanut paikkaansa suomalaisessa lastensuojeluajattelussa (s. 468), vaan voiton vei huollollis-vaivahoidollinen ajattelutapa. Tämä vastakkainasettelu näkyi myös keskustelussa turvattomien lasten suojelusta (vaivahoidon perinne) ja pahantapaisiin lapsiin kohdistuvasta suojelukasvatuksesta (pedagogiskasvatuksellinen viitekehys, myöhemmin erityiskasvatus ja -pedagogiikka) (s. 116; 175–176; liite 1, s. 20). Aatteelliseen sisältöön vaikuttaneiksi yhteiskunnallisiksi arvolähtökohdiksi Hämäläinen tunnistaa niin ”kansalliset arvot, kristillisen lähimmäisenrakkauden ja filantrooppisen velvollisuudentunnon kuin porvarilliset perhearvotkin” (liite 5, s. 3). Jo varhain on virinnyt myös jännitteinen ja edelleen ajankohtainen kysymys siitä, syntyykö lapsen suojelemisen tarve lapsen ja/tai vanhemman taholta vai onko se seurausta yhteiskunnallisista tekijöistä (s. 28).

Maailmansotien välistä aikaa (1918–1944) Hämäläinen kutsuu ”lastensuojeluaatteen kirkastamisen ja ohjelmallisen kehittämisen ajaksi” (s. 138). Tuolloin julkisen vallan vastuu lastensuojelusta selkiytyi samoin kuin lastensuojelun asema yhtenä yhteiskunnallisena huollollisena instituutiona ja omana hallinnonalana. Hämäläisen mukaan lastensuojelua rakennettiin kansalaissodan jälkeisinä vuosina ennen kaikkea valkoisen Suomen arvopohjalta (s. 143), kansallisen yhtenäisyyden ja kansalaismoralismin vaalimisen lähtökohdista (liite 5, s. 3). Aiempaa selkeämpi eronteko kansakoulujärjestelmään ja kouluhallintoon tapahtui 1920-luvun puolivälissä, kun lastensuojeluasioiden hoito siirrettiin kouluhallituksesta sosiaaliministeriöön. Tärkeä etappi saavutettiin vuonna 1936, jolloin Suomeen saatiin ensimmäinen lastensuojelulaki. Lastensuojelun teoreettisen pohjan kehittämisviikkautta tällä aikakaudella kuvastaa hahmotelma erillisestä lastensuojelutieteestä, joka oli ensisijaisesti Bertel Nybergin käsialaa. (S. 225–234.)

Vuoden 1945 jälkeisenä aikakautena lastensuojelu miellettiin osaksi kehittyvää sosiaalihuoltoa ja sosiaalityö sen keskeisenä ammatillisena toimijatahona vahvistui asemiaan. Hämäläinen toteaa, että jälleenrakentamisen kaudella (1945–1960) lastensuojelua kehitettiin muun muassa perhe- ja talouspoliittisista arvointresseistä käsin. Ydinperheideologiaa myötäillen siinä korostui perheiden tukemisen idea. (Liite 5, s. 4.) Samanaikaisesti yksilönäkökulmaa ja psykologis-terapeuttista ajattelutapaa vahvistanut case work -työote yleistyi

myös Suomessa 1950-luvulla (s. 324–330). Hämäläinen kutsuukin tätä ajanjaksoa ”mehänmällisen kehittämisen ja järjestelmän vahvistamisen ajaksi” (s. 297).

”Hyvinvointivaltion muotoutumisen ajalle” (1960–1980, s. 339) tyypillisen eetoksen mukaan myös lastensuojelussa korostui universalismin periaate sekä lapsen oikeuksien ja edun ideat yhteiskunnallisina arvolähtökohtina (liite 5, s. 4). Hyvinvointipoliittinen intressi näkyi lapsiväestön ja perheiden yleisessä elinolojen parantamisessa. Myös idea lapsipolitiikasta vahvistui 1980-luvulle tultaessa (s. 352–358). Se nousee vieläkin keskeisemmäksi Hämäläisen tarkastelemissa viimeisessä modernin murroksen vaiheessa (1990–), jolloin lastensuojelun aatteellisessa sisällössä korostuu lapsen oikeuksien ja ”lapsikansalaisuuden” (s. 383) idea. Teoksen viimeisillä sivuilla Hämäläinen keskusteleo lastensuojelun aatteellisista erityispiirteistä aikalaisillemme tutuista näkökulmista, kuten postmodernismin ja uusliberalismin kehyksistä sekä niihin liittyvistä arvoista.

Lastensuojelun tiedonmuodostuksen moninaisuus

Hämäläisen tutkimusintressi kohdistuu lastensuojelun opilliseen kehitykseen, jolloin hän rajaa siihen olennaisesti liittyneet ammatilliset toimintakäytännöt pääasiallisen tarkastelunsa ulkopuolelle. Valinta on monessa mielessä erittäin perusteltu ja ymmärrettävä, onhan Hämäläisen tavoitteena maalata yleisnäkyä lastensuojelun aatteelliseen ja ajatukselliseen muotoutumiseen. Sosiaalityön viitekehuksesta tutkimusta lukevalle se jättää kuitenkin aukopaikkoja ja analyysin melko yleistäväksi. Hämäläisen valinta johtaa väkisin kysymään lastensuojeluun vaikuttaneiden ajatuksellisten elementtien ja konkreettisten käytäntöjen suhteesta. Lukijalle voi jäädä se vaikutelma, että lastensuojelun ajatuksellinen muotoutuminen ja arjen konkreettiset käytännöt ovat toisistaan irrallisia. Näin ajateltuna tiedonmuodostus tapahtuisi ikään kuin ylhäältä alas valuen, jolloin mikrotasoisesta toiminnasta ja sieltä saaduista kokemuksista ponnistava vallitsevien ajattelutapojen kyseenalaistaminen ja muutoshalukkuus jää näkymättömäksi. Hämäläisen kirjassa ei tämänyyppisen tiedonmuodostuksen prosesseihin pääse käsiksi kuin viitteellisesti (s. 130). Käsitystään tästä ”opin” ja ”käytännön” vuorovaikutteisesta suhteesta Hämäläinen esittelee liitteessä 1 (s. 24–27).

Hämäläinen on koonnut samoihin kansiin valtavasti tärkeää asiaa, ehkä jopa liikaakin. Lukukokemuksena teos on raskaanlainen, ja kokonaisuuden hahmottaminen voi vaatia useamman lukukerran. Tästä ei kuitenkaan kannata lannistua. Minulle yksi kirjan keskeisin anti liittyi lastensuojelun ja kasvatustieteellis-pedagogisen suhteen tarkasteluun, jonka Hämäläinen on nostanut yhdeksi kirjan keskeiseksi teemaksi. Pedagogisen keskustelun keskeisyyteen vaikuttanee Hämäläisen oma erityisasiantuntijuus sosiaalipedagogiikan alalta. Antoisiksi koin myös ”lastensuojeluerityiset tiedekeskustelut”. Pettymyksen minulle tuotti lastensuojelun laitoshuollon, kuten kasvatustieteiden ja koulukotien, aate- ja oppihistorian ja niihin liittyvien erityiskysymysten tarkastelun niukkuus. Kevyeksi jää myös lastensuojelun ja kriminologian välisten yhtymäkohtien tarkastelu. Yksi merkittävä näkökulma suomalaisen lastensuojelun kehittämiseen liittyy nimittäin alaikäisten rikoksiin syyllistyneiden lasten ”käsittelyyn”, jonka esimerkiksi Timo Harrikari (2004) on historiallisilla analyyseilla tuonut esiin.

Hämäläisen tutkimuksella on ehdottomasti tärkeä paikka suomalaista lastensuojelua jäsentävässä kirjallisuudessa. Kirja toimii minusta parhaimmillaan yleisenä ja yleistävänä kokonaisuutena lastensuojelun aatteellisesta ja opillisesta kehityksestä, jonka rinnalla kannattaa käyttää tiettyihin lastensuojelun erityiskysymyksiin syventyneitä teoksia.

Kirjallisuus

Harrikari, Timo 2004. Alaikäisyys ja rikollisuuden muuttuvat tulkinnat suomalaisessa lainsäätämiskäytännössä. Nuorisotutkimusverkoston ja Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 48. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto ja Nuorisotutkimusseura.

VTM Susanna Hoikkala on sosiaalityön jatko-opiskelija Helsingin yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksella.

Koulukotityttö tunnustaa: moderni lastensuojelu ja kasvatustulosidentiteetti

Saara Tuomaala

Kaisa Vehkalahti 2008. Daughters of Penitence. Vuorela State Reform School and the construction of reformatory identity, 1893—1923. 416 s. + 13 liitesivua.

Kaisa Vehkalahden väitöskirjatutkimus *Daughters of Penitence* kuuluu kulttuurihistorian oppiaineeseen, mutta sen tutkimusote on hedelmällisen poikkitieteellinen. Tyttöjen suojelukasvatusta, kasvatustulosnuoruutta ja Vuorelan kasvatustulosta tarkastellaan kolmessa modernin yhteiskunnan institutionaalisessa kentässä – rikospolitiikassa, lasten huollossa ja kasvatuksessa sekä perusopetuksessa. Kasvattajien ja viranomaisten tavoitteena oli tyttöjen pahatapaisuuden juurittaminen. Kohteena olivat ensisijaisesti vähävaraisten työläiskotien työt, ja modernisoituvan yhteiskunnan toimenpiteiden taustalla kummitteli myös vanhoja irtolaisuuden ja erityisesti naisväestön siveettömyyden pelkoja. Tutkimus on ytimeltään tutkimusta vallasta: sen tuottamisesta niin paikallisten kasvatuskäytäntöjen ja henkilökohtaisten identiteettien rakentamisena kuin kontrollina, sopeutumisenä, neuvotteluna ja vastustamisena. Tutkija virittää johdanto-osassa lähtökohdaksi Michel Foucault'n valta-analyysin, jota hän tarkastelee tutkimuksen eri osissa empiirisesti ja analyttisesti, erityisesti sukupuolinäkökulmaan, luokka-analyysiin ja kasvatuskäytäntöihin sitouttaen. Yhteiskunnallisena lähtökohdana on modernisaatio eli lasten ja nuorten modernin identiteetin rakentaminen kunnan kansalaisuutena kasvatustulosinstituutiossa.

Vehkalahti siirtyy eri institutionaalisilta ja hallinnollisten aineistojen tasoilta luontevasti elämäkerrallisten aineistojen ja suhdeverkostojen kerronnalliseen mikroanalyysiin, jota tutkija tekee erityisesti Vuorelassa säilyneen kirjeaineiston kautta. Tutkimusjakso 1893–1923 päättyy valtion kasvatustulosten siirtyessä rikosoikeudellisten toimenpiteiden piiristä sosiaalihuollollisiksi instituutioiksi.

Tutkimus rakentuu kasvatustulosidentiteetin (*reformatory identity*) ja hoivavallan (*caring power*) käsitteiden käytölle analyttisinä ja tulkinnallisina välineinä. Niiden kautta tutkija tarkastelee modernin subjektiviteetin rakentumisen monitahoisia prosesseja instituutio-